

علم و انقلابی‌گری دوبال

حوزه پیشرو و سرآمد

گفت‌وگو با رئیس انجمن اصول فقه حوزه علمیه قم

گفت‌وگو با رئیس انجمن اصول فقه حوزه علمیه قم

تحول در حوزه‌های علمیه زمانی می‌تواند به یک حرکت واقعی و ماندگار تبدیل شود که از سطح اصلاحات شکلی عبور کرده و به بازتعریف نسبت حوزه با «علم» و «مسئولیت اجتماعی» برسد. «حوزه پیشرو و سرآمد» نه صرفاً حوزه‌ای برخوردار از متون و دانش انباشته است و نه نهادی که صرفاً در واکنش به تحولات اجتماعی موضع‌گیری کند؛ بلکه میان عمق علمی و حضور فعال در میدان مسائل جامعه پیوند برقرار می‌کند.

از این منظر، علم نخستین بال تحول حوزه است. مسئله امروز تنها حفظ میراث علمی گذشته نیست؛ بلکه بازخوانی و به‌کارگیری این میراث برای پاسخ به پرسش‌هایی است که در جامعه و جهان معاصر مطرح می‌شود. در مقابل، علم بدون انقلابی‌گری و احساس مسئولیت اجتماعی، ممکن است به دانشی منفک از میدان واقعیت تبدیل شود.

بنابراین، این دو بال نه در برابر یکدیگر، بلکه مکمل یکدیگرند. علم به انقلابی‌گری، عمق و عقلانیت می‌بخشد و انقلابی‌گری، علم را از انزوا خارج کرده و به آن جهت اجتماعی و تمدنی می‌دهد. تحقق حوزه پیشرو در گروی همین پیوند است؛ حوزه‌ای که هم مرجع تولید فکر باشد و هم در میدان حل مسائل جامعه حضور مؤثر داشته باشد. خبرگزاری حوزه، به‌مناسبت آغاز سال تحصیلی جدید حوزه علمیه، پای صحبت‌های حجت‌الاسلام والمسلمین سیدصادق محمدی، استاد درس خارج فقه و اصول حوزه، رئیس انجمن اصول فقه حوزه و نایب‌رئیس مجمع عمومی جامع مدرسین حوزه علمیه قم ششست و در گفت‌وگویی تفصیلی، درباره بایسته‌های حوزه‌های علمیه در مسیر تحول سخن گفته شد که مشروح آن تقدیم حضور خوانندگان محترم می‌گردد.

▣ در طلیعه سال تحصیلی جدید، سؤال ابتدایی این است که با توجه به شرایط اخیر و همچنین نگاه بلندی که امامین انقلاب، به‌ویژه حضرت آقای شهیدمان، در پیام مهم خود به حوزه با عنوان «حوزه پیشرو و سرآمد» داشتند، می‌خواستم بیشتر درباره اهمیت بُعد آموزش در سال تحصیلی حوزه صحبت بفرمایید و اینکه طلاب چگونه می‌توانند در این دوره تاریخی به رشد و ارتقای حوزه‌های علمیه در بُعد آموزشی کمک کنند؟

• امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب علیه السلام فرمودند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «تعلموا العلم لِأَنَّ الْعِلْمَ حَيَاةُ الْقُلُوبِ وَنُورُ الْإِنْسَانِ مِنَ الْعَمَى وَقُوَّةُ الْإِيمَانِ مِنَ الضَّعْفِ» اکنون که در آستانه سال تحصیلی جدید قرار گرفته‌ایم و از پس روزگاری سخت و حساس گذر کرده‌ایم و همچنان در مسیری نفس‌گیر، با قدرت و اقتدار گام برمی‌داریم، ابتدا یاد و خاطره قائد عظیم‌الشان انقلاب، حضرت آیت‌الله‌العظمی امام خامنه‌ای رحمته الله را گرامی می‌داریم. در واقع، موضوع «حوزه پیشرو و سرآمد» را ایشان مطرح فرمودند و این مسئله، بسیار بسیار مهم است.

در این فرصت بسیار کوتاهی که به بنده واگذار شده است، نکاتی را به‌صورت فهرست‌وار پیش روی اساتید ارجمند، مدیران دلسوز و طلاب عزیز قرار می‌دهم؛ ان‌شاءالله که مفید باشد.

استاد باید مربی جان‌ها باشد نه صرفاً انتقال‌دهنده دانش

نکته اول این است که اگر بخواهیم حوزه‌ای پیشرو و سرآمد داشته باشیم. البته نکات بسیار فراوانی وجود دارد و بنده چند مورد را عرض می‌کنم. باید ارتباط عمیق و دوسویه میان استاد و شاگرد، همچون ارتباط ریشه و شاخه، برقرار باشد. نکته دیگر این است که استاد حوزه، تنها معلم نیست؛ بلکه او مربی جان‌هاست. میان «معلم» و «مربی» تفاوت بسیار زیادی وجود دارد؛ تفاوت میان دانش‌دهی و جان‌پروری. اساساً میان این دو واژه، عموم و خصوص من‌وجه برقرار است و باید در این نکته بسیار توجه کرد.

درس باید مسئله‌محور، ثمره‌محور و کاربردی باشد نکته دیگر این است که درس استاد باید مسئله‌محور، ثمره‌محور و تطبیق‌محور باشد؛ درسی که انگیزه‌ساز و کاربردی باشد. نکته چهارم این است که دروس فقه معاصر، به نظر من، واقعاً باید «فقه معاصر» باشد، نه تکرار فقه دیروز و بازخوانی فقه گذشته؛ البته فقه گذشته نیز بسیار مهم است؛ ولی به هر حال فقه معاصر، باید فقه معاصر باشد؛ وگرنه هم باید فقه قدیم در حوزه وجود داشته باشد و هم فقه معاصر؛ البته ویژگی‌هایی دارد که فرصت نیست وارد این عرصه شوم.

طلاب عزیز باید حضور در کلاس را یک تکلیف آگاهانه و تعهد شرعی بدانند. مسئولان عزیز نیز باید برای این حضور ارزشمند طلاب، انگیزه جدی ایجاد کنند؛ از جمله بسته‌های تشویقی هدفمند که بسیار کارساز است؛ البته در این خصوص پیشنهاداتی نیز دارم که فرصت بیان آنها نیست و من به‌طور فهرست‌وار عرض می‌کنم.

بازنگری در نظام ترم‌محوری

نکته ششم این است که نظام ترم‌محوری پاسخگو نبوده و باید یک بازنگری اساسی در این زمینه صورت بگیرد. علوم پایه و ادبیات عرب نیازمند توجه جدی‌تر هستند نکته دیگر، بازخوانی جایگاه علوم پایه است. علوم پایه بسیار مهم است. حوزه ما باید ادبیات قوی و ادبیات

عرب قوی داشته باشد. به هر حال، علوم پایه باید بسیار بهتر از وضعیت کنونی پیگیری شود.

تفکیک مدیریت علمی و اجرایی مدارس

در خصوص مدارس علمیه نیز می‌خواهم این نکته را عرض کنم که یک مدیر اجرایی می‌خواهد و یک مدیر علمی؛ زیرا جمع میان این دو مسئولیت در بسیاری از مواقع دشوار است.

نکته دیگر، اختصاص بسته معیشتی برای اساتید است؛ آن هم برای اساتید بر اساس میزان تأثیرگذاری آنان نسبت به شاگردان. باید به این موضوع توجه کنیم. نکته بعد، سفارش پروژه‌های علمی ـ پژوهشی از سوی مراکز خارج از حوزه است. این مسئله می‌تواند در رشد و ارتقای سطح علمی حوزویان بسیار تأثیرگذار باشد.

اتاق‌های فکر محل نقد، گفت‌وگو و شنیدن صدای طلاب باشد

ایجاد اتاق فکر نیز بسیار مهم است. اتاق فکر چیست؟ من نکاتی را می‌خواهم عرض کنم که کمتر تکراری باشد. باید اتاق فکر نقدپذیر برای همه طلاب در همه استان‌ها ایجاد شود؛ جایی که اندیشه‌ها در آن جراحی شود، طلبه‌ها بیابند و حرف دل‌شان را بزنند و گوش شنوا در حوزه بیشتر شود.

منظاره‌های علمی؛ آتش فهم را شعله‌ور می‌کند

منظاره‌های علمی نیز بسیار مهم است؛ به‌ویژه در مسائل چالش‌برانگیز. این منظاره‌های علمی، آتش فهم را شعله‌ور می‌کند. نکته سیزدهم، نکته‌ای است که می‌خواهم به عزیزان بزرگوار، خدمتگزار و دلسوز و مسئولان عزیز حوزه‌های علمیه عرض کنم؛ جزئیات را فراموش نکنید. گاهی کلان‌نگری افراطی، ما را از واقعیت دور می‌کند.

نکته بعدی که می‌خواهم عرض کنم، ایجاد صندوقی برای سرمایه‌گذاری علمی حوزوی با مشارکت خیرین و مانند آن است که یک ضرورت انکارناپذیر به‌شمار می‌رود. نکته بعد این است که حوزه، به نظر بنده، باید سامانه‌ای داشته باشد که مهارت‌های طلاب را در زمینه‌های مختلف و گوناگون رصد کند. این مسئله بسیار راه‌گشاست.

سواد رسانه‌ای و هوش مصنوعی؛

دو ضرورت آموزشی حوزه امروز

مسئله دیگری که بسیار مهم و حیاتی است و واقعاً امروزه باید به آن توجه ویژه کرد، سواد رسانه‌ای و هوش مصنوعی است. به نظر بنده، اگر از نظر زمانی مشکلی وجود نداشته باشد و به‌شکلی برنامه‌ریزی شود که به دروس دیگر لطمه‌ای وارد نشود، حتی اگر سواد رسانه‌ای و هوش مصنوعی به‌عنوان درس رسمی نیز قرار داده شوند. البته عرض می‌کنم که نباید مانع دروس دیگر شوند. این اقدامی شایسته و آینده‌نگرانه است.

نظارت بر تدریس استادان

نکته بعد، نظارت کیفی بر تدریس استادان است که از ارکان ارتقا به‌شمار می‌رود. ارتقای کیفی تدریس استاد باید هر روز بالنده‌تر شود؛ باید هم به استاد احترام کافی بگذاریم و هم نسبت به کیفیت تدریس استاد حساس باشیم.

حضور میدانی مدیران نیز بسیار مهم است. به نظر بنده، اگر این حضور میدانی با نگاه علمی و کیفی صورت بگیرد، بسیار اثربخش است و به نظرم از برخی جلسات حوزوی نیز این نظارت تأثیرگذارتر خواهد بود.

بانک اطلاعاتی استادان

نکته دیگر، ایجاد بانک اطلاعاتی برای استادان سیار و مقطعی است. بنده طرحی در این رابطه دارم. بانک اطلاعاتی استادان مقطعی می‌تواند بسیار راه‌گشا باشد.

ارزشیابی مدارس

ارزشیابی مدارس نیز بسیار مهم است. مدارس نباید صرفاً بر اساس تعداد طلاب ارزشیابی شوند. آنچه بسیار مهم است، عمق علمی و

ما باید حوزه‌ای را ایجاد کنیم که با توجه به آن ارزش‌ها آن سابقه بسیار درخشان حوزه و روش‌های بسیار موفق حوزه در گذشته، بتواند آنها را با مسائل نو جامعه و ابزارهای جدید، از جمله رسانه، هوش مصنوعی، فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی و این‌گونه مسائل که بسیار زیاد هستند پیوند دهد.

طرح‌های حل مسئله است. هر مدرسه‌ای که در این مسئله پیشگام باشد، باید این موضوع به‌عنوان یک ارزش برای آن مدرسه تلقی شود.

پژوهش در مسائل علوم انسانی

گام‌نهادن در مسیر پژوهش در مسائل علوم انسانی نیز اهمیت فراوانی دارد. ما اکنون سال‌های بسیاری است که در علوم انسانی ـ البته وقتی این را عرض می‌کنم، می‌خواهم برخی از مؤسسات را استثنا کنم ـ صرفاً به مبانی توجه شده است؛ اما فراتر از مبانی، به مسائل مختلف و متعدد علوم انسانی و همچنین کارایی و کاربرد آن، آن‌چنان که باید و شاید توجه نشده است. باید از این رویکرد، یعنی نگاه صرفاً میناگرایانه نسبت به علوم انسانی، عبور کنیم.

احیای سنت‌های موفق حوزه؛ از مباحثه تا تقریرنویسی

نکته دیگری که می‌خواهم عرض کنم، توجه به سنت‌های قدیم و سنت‌های موفق حوزه‌های قدیم است. باید نسبت به این سنت‌ها حساس باشیم. سنت‌های متعددی در حوزه وجود داشته است؛ یکی مسئله مباحثه است، یکی مسئله تقریرنویسی است و مسائل دیگری نیز وجود دارد. برخی از این سنت‌ها حتی نیاز به احیا دارند و باید مورد توجه قرار گیرند.

ظرفیت علمی قم در خدمت حوزه‌های سراسر کشور قرار گیرد

اما نکته آخر که می‌خواهم محضر عزیزان عرض کنم، توجه ویژه به حوزه‌های علمیه استان‌ها و شهرستان‌هاست. این نکته را به این دلیل عرض می‌کنم که پایه علمی طلاب، درواقع در شهرستان‌ها و استان‌های دیگر شکل می‌گیرد. اگر طلبه در استان‌ها قوی بار بیاید، بسیار مهم است؛ زیرا هنگامی که وارد حوزه علمیه قم می‌شود، با توان علمی بالا می‌تواند از ظرفیت‌های حوزه علمیه قم استفاده کند.

از اینجا می‌خواهم خواهشی از تمامی مسئولان، مدیران بزرگوار و معزز حوزه‌های علمیه داشته باشم و آن اینکه از ظرفیت حوزه علمیه قم در جاهای مختلف و در حوزه‌های مختلف ایران اسلامی استفاده شود.

ان‌شاءالله بتوانیم یک «حوزه پیشرو و سرآمد» آن‌گونه که قائد عظیم‌الشان، امام شهید رحمته الله ما در منویات‌شان مطرح فرمودند، داشته باشیم و ان‌شاءالله بتوانیم با رهبری حضرت آیت‌الله سیدمجتبی خامنه‌ای (دام طله‌عالی) و راهنمایی مراجع عظام در این مسیر موفق باشیم.

حوزه پیشرو باید هم از نظر علمی سرآمد باشد و هم انقلابی در کنار مراجع عظام، بزرگان و همه خدمتگزاران به حوزه و نظام، ان‌شاءالله بتوانیم حوزه‌ای داشته باشیم که هم از لحاظ علمی بسیار در سطح بالایی باشد و هم از لحاظ روحیه انقلابی؛ یعنی این هر دو در کنار یکدیگر وجود داشته باشد.

اگر به این شکل جلو برویم و با روش‌های موفق قدیم و نوین، این دو را در کنار یکدیگر قرار دهیم و با دو بال علم و انقلابی‌گری و روحیه جهادی، ان‌شاءالله پیش برویم، می‌توانیم بسیار بهتر از وضعیت کنونی و به‌مراتب بهتر از امروز، به «حوزه پیشرو و سرآمد» نائل شویم.

من همین مقدار را کافی می‌دانم.

حدود دو دهه است که امام و قائد شهیدمان، کلیدواژه «تحول در حوزه» را مطرح کرده‌اند. در این‌مدت، برنامه‌ها، همایش‌ها و اجلاسیه‌های خوبی نیز برگزار شده است و نکته‌ای که اکنون اشاره فرمودید، این است که باید میان سنت‌ها و اصالت‌های حوزوی جمع شود و در عین حال، روزآمدی و کارآمدی حوزه نیز تقویت شود. یکی از دغدغه‌های حضرت آقا این بود که حوزه نه‌تنها در داخل کشور و برای جامعه اسلامی خودمان، بلکه حتی برای جامعه بشریت، نسخه نرم‌افزاری اداره جامعه را ارائه کند. می‌خواهم بدانم تأکید بر همین مؤلفه‌ها و راهکارهایی که فرمودید، چگونه می‌تواند کمک کند که حوزه در ارائه و مدیریت این نرم‌افزار موفق باشد؟

حکمرانی فضای مجازی و هوش مصنوعی؛

مسئله‌ای برای امروز، نه فردا

اکنون ما در حوزه حکمرانی فضای مجازی با مسئله‌ای مواجه

هستیم که هم به‌روز، هم کارآمد و هم بسیار تأثیرگذار است؛ به‌گونه‌ای که هم‌اکنون، نه در آینده، بسیاری از عرصه‌های زندگی بشری را تحت تأثیر قرار داده است.

واقعاً امروز هوش مصنوعی برای همه افراد بشر، یک پدیده استثنایی با توانایی بسیار بالاست؛ به‌عنوان مثال، هوش مصنوعی یک مشاور به‌تمام‌معنا، رایگان، خستگی‌ناپذیر و زمان‌شنناس است؛ یعنی هر زمانی که بخواهید، می‌توانید با آن ارتباط برقرار کنید.

پیوند میراث حوزوی با مسائل نو و ابزارهای جدید

امروزه با این وسایل و امکانات فضای مجازی که به وجود آمده و در رأس آنها هوش مصنوعی قرار دارد، ما باید حوزه‌ای را ایجاد کنیم که با توجه به آن ارزش‌ها، آن سابقه بسیار درخشان حوزه و روش‌های بسیار موفق حوزه در گذشته، بتواند آنها را با مسائل نو جامعه و ابزارهای جدید، از جمله رسانه، هوش مصنوعی، فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی و این‌گونه مسائل که بسیار زیاد هستند، پیوند دهد.

ما واقعاً می‌توانیم این کار را انجام دهیم؛ چون بنیه علمی را داریم. محتوا مهم است و ارائه محتوا نیز اهمیت دارد. ما حوزویان محتوا را داریم؛ اما نوع پردازش محتوا و نوع عرضه محتوا را به‌خوبی نمی‌دانیم.

قالب‌های نوین؛ فرصتی برای عرضه بهتر معارف حوزوی

فرم و قالب‌های نوین و شکل‌های جدید که جذاب نیز هستند، قابل انکار نیستند. بالاخره این قالب‌ها واقعاً برای همه و حتی برای خود حوزویان جذابیت دارند.

بنابراین، ما باید آن محتوای عمیق را حفظ کنیم. من گاهی مثال می‌زنم و می‌گویم که ما در دنیای شیعه، از نظر محتوا و عمق محتوا، عمقی به‌اندازه یک اقیانوس داریم؛ اما از نظر عرضه، ضعیف هستیم. ما نمی‌توانیم محتوای خود را به‌خوبی عرضه کنیم. به‌تعبیر دیگر، حاشیه‌محور هستیم. این‌گونه عرض کنم که ما می‌آییم یک کتاب قطور را تبدیل به یک حاشیه می‌کنیم؛ درحالی‌که امروزه دیگران یک خط را تبدیل به یک کتاب می‌کنند.

محتوای عمیق نباید در قالب‌های محدود محصور بماند

ما گاهی برعکس عمل می‌کنیم؛ یعنی یک محتوای بسیار عمیق را در قالب یک حاشیه یا یک تعلیقه ارائه می‌کنیم. البته این شیوه بسیار مهم است و باید هم وجود داشته باشد و روش حوزوی نیز همین است؛ اما نباید به آن بسنده کرد. باید این محتوای قوی، منطقی، قابل قبول و عقلانی را به‌شیوه‌ای مناسب عرضه کنیم. واقعاً از لحاظ مطلب و محتوا، دست ما بسیار پُر است؛ زیرا به دنیای ارزشمند اهل بیت علیهم السلام متصل هستیم. قرآن و اهل بیت علیهم السلام منبعی هستند که کرانه ندارند و گنجینه‌ای بی‌پایان به‌شمار می‌روند.

ما از این فرصت‌های طلایی در شرایط کنونی و با وضعیتی که امروز داریم، می‌توانیم در عرصه‌های مختلف دنیا، ارزشمندی‌های دنیای شیعه را معرفی کنیم.

اصول فقه شیعه؛ ظرفیت شکل‌دهی به یک گفتمان علمی جهانی

ما علمی داریم به‌نام «اصول فقه». اهل سنت نیز اصول فقه دارند؛ اصول فقه ما می‌تواند یک گفتمان عمیق علمی در دنیای اسلام و حتی فراتر از آن، در مجامع آکادمیک و علمی جهان باشد. اصول فقه ما حرف برای گفتن دارد و واقعاً شیعه با این علم فخیم حوزوی، می‌تواند یک گفتمان علمی در جهان ایجاد کند.

حوزه در عرصه هرمنوتیک نیز حرف‌های بسیاری برای گفتن دارد

در حوزه هرمنوتیک نیز ما حرف برای گفتن داریم؛ هرمنوتیک فلسفی و روش‌شناختی. از نظر محتوا، حوزه ما بسیار قوی است؛ منتها یک مسئله این است که ما نمی‌توانیم محتوا را به‌خوبی عرضه کنیم و مسئله دوم این است که محتوایی که اکنون از گذشته به ما رسیده است، از لحاظ فهم، آن را سهل و قابل فهم نمی‌کنیم.

هدف، آسان‌سازی فهم محتواست

نه ساده‌سازی کتاب‌های درسی

من نمی‌خواهم بگویم که کتاب‌ها باید آسان شوند؛ آن یک بحث دیگر است که در جای خود باید درباره آن بحث شود. اینکه کتاب درسی باید آسان باشد، سخت باشد یا متوسط، بحث دیگری است و من به آن کاری ندارم؛ اما ما باید فهم محتوا را آسان کنیم؛ یعنی باید محتوا را به‌شکلی ارائه کنیم که قابل فهم باشد.

برای مثال، باید اصول فقه را به‌گونه‌ای معرفی کنیم که دانشجویان ما نیز با اصول فقه شیعه آشنا شوند و بدانند که چه علم ارزشمندی در حوزه‌های علمیه وجود دارد.

حوزه پیشرو؛ تلفیق سنت‌های موفق و روش‌های نوین

بنابراین، اگر بخواهیم یک «حوزه پیشرو و سرآمد» داشته باشیم، باید اولاً به روش‌های نوین توجه کنیم و ثانیاً روش‌های موفق قدیم را فراموش نکنیم و این دو را با یکدیگر تلفیق کنیم.

امروزه برخی از کشورها، همین روش‌های قدیمی و سنتی را در نظام آموزشی خود پیاده می‌کنند؛ برای مثال، مباحثه، روشی است که اکنون در برخی از کشورها مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ درحالی‌که حوزه ما تقریباً این مسئله را فراموش کرده است.

ما توانایی آن را داریم و واقعاً می‌توانیم یک حوزه پیشرو و سرآمد داشته باشیم. در بحث کار تطبیقی و مقاله‌نویسی نیز بسیار قوی هستیم. فقه ما و اصول ما در دنیای اسلام، واقعاً می‌تواند حرف برای گفتن داشته باشد و در این زمینه گفتمان علمی ایجاد کند.

طراحی بسته‌های تشویقی برای تلاش علمی طلاب

باید بسته‌های تشویقی برای طلاب در نظر بگیریم و انگیزه‌محوری کنیم. ما باید ارزش طلاب و حضور آنها را در کلاس مورد توجه قرار دهیم و فعالیت علمی کلاس نیز با نظارت استاد باشد؛ یعنی استاد‌محور باشد.

نشاط علمی حوزه

نشاط علمی مسئله بسیار مهمی است و ان‌شاءالله با نگاه انگیزه‌محور و رویکرد افزایش انگیزه، امسال کلاس‌های درس پربارتر از گذشته باشد و نشاط علمی بیشتر در حوزه حاکم شود.